

Zsugorodás, létbizonytalanság és időbeli horizontok

A válságetnográfiaiak nézőpontjairól¹

Pulay Gergő

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.2.7>

Dace Dzenovska (2018, 2020) a kivándorlás témájában folyó lettországi terepmunkája során figyelt fel arra, hogy beszélgetései hamar a városok és falvak kiürülése, elnéptelenedése (*emptying*) felé fordulnak. A Lettország vidéki térségeiben élők a kiüresedéshez egy, a korábbiaktól gyökeresen eltérő és általuk nem befolyásolható jövő eljövételének képzetét társították, ám az üresség a pusztá hiányon túl sajátos életformát is jelentett számukra. Az otthon maradtak a külföldről hazautalt pénzek mellett különböző jövedelemforrások kombinálásával tartották fenn magukat, mint például önellátó gazdálkodással, részmunkaidős állásokkal, jóléti juttatásokkal, informális és határközi kereskedelemmel. Politikai szinten ebben a helyzetben a kormányzás és a fejlesztés növekedés-központú logikája helyett egyre inkább az üresség kezelésének megtervezésére lett szükség.

A zsugorodás vagy kiüresedés általában egyszerre jelenik meg a szakértői kimutatásokban, a politikai és gazdasági szereplők stratégiáiban, továbbá az adott válságos helyzetű térségek, települések vagy városrészek lakóinak megfontolásaiban és érzelmi reakcióiban. Ilyen krízishelyzetekben az érintetteknek sokszor nem áll rendelkezésére egy átfogó narratíva, amely a jövő megragadását célzó törekvéseiket vagy a jelenre vonatkozó bírázataikat elrendezné. A jelen recenzióban bemutatott kutatások a társadalmi, politikai és gazdasági változások szerkezeti vizsgálatát összekapcsolják az emberi cselekedetekben és viszonyokban kollektív módon kifejeződő érzékenységek és szenvedélyek – így például a remény vagy a félelem – affektív regisztereivel, amelyeket jellemzően nem lehet kizárólag narratívákon vagy diskurzusokon keresztül megragadni (Rutherford 2016; Schwenkel 2013). A jelen áttekintés célja tehát, hogy két antropológiai könyv rövid bemutatásán keresztül felhívja a figyelmet a zsugorodás mögött meghúzódó komplex viszonyokra és változásokra, amelyekkel számos kelet-európai etnográfus foglalkozott az elmúlt években.

1 A recenzió a „Helyi közpolitikák és a marginalitás (újra)termelődése hanyatló városokban” (119465) című, Virág Tünde által vezetett NKFIH-kutatáshoz kötődik.

Affektív viszonyok és kiüresedés

Az elmúlt bő évtizedben a válságok sora és a vészhelyzetek nyelvezete határozta meg életünket (De Genova – Tazzioli 2016). A válsághelyzetek és a társadalomkritika különböző szakmai és köznap formái összefonódnak és kölcsönösen erősítik egymást. Jane Guyer (2007) a 2008-as gazdasági válság idején népszerűvé vált írásában amellest érvelt, hogy adott történelmi és politikai viszonyokkal együtt járnak az időkezelés vagy időbeli érvelés (*temporal reasoning*) hegemonikus sablonjai. Az Egyesült Államokra vonatkozó megfigyelése szerint az emberek a felfüggesztettség állapotában találták magukat a kényszerű jelenbeliség (*enforced presentism*), tehát a rövid távú vagy azonnali időhorizontra jellemző törekvések, valamint egy olyan elképzelt, a fantáziák tartományába tartozó jövő (*fantasy futurism*) között, amelynek tényleges megragadására aligha van esélyük².

Akár a deprivációból adódó strukturális kényszernek, ellenállási formának vagy ezek sajátos keverékének tekintjük, a jelenre szűkülő időhorizontok kérdése a társadalomkutatás régóta ismert témái közé tartozik (mások mellett ld. Bourdieu 2000; Day et al 1998; Lewis 1970; Liebow 2003 [1967]). Ám sokáig mindezt jellemzően marginalizált és szegénységben élő közösségek körében vizsgálták azoknak a körülményeknek a részeként, amelyek őket a feltételezett társadalmi főáramtól megkülönböztetik. A munka világának átalakulása kapcsán hasonló változáson ment át a prekariátus fogalma is, amelyet korábban a társadalmi rétegződésben a munkásosztály „alatt” lévőekkel, az ipari termelés átalakulásával, a munkahelyek eltűnésével és az állam által elhagyatott marginális terek lakóinak helyzetével azonosítottak (ld. pl. Wacquant 2009). Ma ugyanez a fogalom a létbizonytalanságnak kitett, elégedetlen csoportok széles körének meghatározásaként szolgál. Eurocentrizmusuk miatt sokan bírálták a válság mint esemény vagy a prekaritás mint újonnan egyetemesé vált társadalmi állapot elgondolásait (ld. pl. Rajković 2017). Mint arra a nyugati centrumországokon kívüli tapasztalatokra építve számos beszámoló utal, a globális történelem szempontjából nem a prekaritás, hanem a fordizmus és a jóléti állam formációja tekinthető kivételesnek (Cross 2010; Munck 2013), a létbizonytalanság nem tudható be csupán a neoliberális korszakváltás következményeinek, és a vele kapcsolatos tapasztalatok és megküzdési módok sem egyöntetűek mindenhol (ld. pl. Millar 2018).

Ez a fajta fogalmi expanzió része annak a jelenkori tudásgazdaságnak, amelyben a kapitalista világrend, a környezet, a nemzetközi migráció vagy a járvány okozta válságok nyomán a jövőre vonatkozó remények és utópiák (mint amilyen a fejlődés vagy a felzárkózás) helyét egyre inkább a disztópiák veszik át. A közelmúlt társadalomtudományi válságirodalmában az ilyen alakzatokat egyszerre tekinthetjük az egyre inkább hasonló kihívások elé kerülő emberiségről szóló globalizációs diskurzusok részének,

2 Hasonlóan érvelt az elmúlt bő évtized válságirodalmának másik sokat hivatkozott szerzője, Lauren Berlant (2011), aki kegyetlen optimizmusnak (*cruel optimism*) nevezi azt a viszonyt, amelyben vágyakozásunk tárgya tényleges tevékenységeink kibontakozásának akadályává válik. A dél-európai országok válsága kapcsán ld. erről pl. Knight–Stewart 2016.

vagy azon hiedelmek aktualizált formáinak, amelyek bizonyos marginális helyszíneket és csoportokat a mindannyiunkra váró jövő megmutatásának képességével ruházzák fel. A remény továbbá az egyik központi fogalom, amellyel az ide vonatkozó kutatások többé vagy kevésbé nyíltan dolgoznak. A válságok kontextusában a remény lett a korábbi rend felbomlását és valami újnak a keletkezését megragadni igyekvő kutatók tárgya és egyben politikai tétje is. Így a remény tehát nemcsak a vizsgálat tárgya, hanem egyben módszer is, amely a pusztá szemlélődéssel ellentétben a bekövetkezés állapotában lévő jövőre összpontosítva a tudás és cselekvés új időbeli irányainak kijelölésére törekszik (Kleist–Jansen 2016). Az ide kapcsolódó kutatások közös előfeltevése tehát, hogy a társadalmilag osztott reményeknek van történelme, ami befolyásolja a rendelkezésre álló, befolyásolható tetsző időhorizontokat, a jövő megragadására tett kísérleteket vagy épp ezek ellehetetlenülését (ld. pl. Ferguson 1999).

Zsugorodó város és a jövő etnográfija

Felix Ringel etnográfijának (2018) helyszíne az egykori NDK-ban lévő Hoyerswerda városa, amely a szocializmus évtizedeiben bányásztelepülésként épült fel, majd az 1989 utáni két évtizedben lakossága 70 ezerről 35 ezer fő alá csökkent. A német egyesülés után ez volt az első település, ahol 1991-ben idegenellenes támadás ért külföldi állampolgárokat. Ezt követően a járókeretes nyugdíjasok és lézengő fiatalok által benépesített „náciváros” képei bejárták az országos sajtót a keletnémetek intoleranciájának és az egyesülés kudarcának példajaként. Habár az egykori modellváros ragyogó kilátásokat ígért az odaköltözőknek, ám a 2008 és 2009 során végzett terepmunka idejére működésének gazdasági alapjai, a szocialista jövő ígéretei és a német egyesüléshez fűződő jólét reményei egyaránt elvesztek.

A kutatás az időbeliséggel kapcsolatos helyi tudásformák és törekvések viszonyát elemzi egy zsugorodó közegben. Mindezt azonban nem a múltbeli folyamatok vagy a nosztalgia kutatása révén ragadja meg, hanem prezentista nézőpontot javasol: eszerint ahogy a múlt, úgy a jövő is csak a vele kapcsolatos tudásformák, reprezentációk és egyeztetések révén tanulmányozható. Ez a kutatómódszertan tehát a jövőhöz fűződő emberi viszonyokra és az ezek hatékonyságával kapcsolatos hiedelmekre összpontosít, mint a tervezés, a jövő előrelátására való törekvés és az ezzel kapcsolatos befektetések. Ringel szerint egy zsugorodó városban a pusztá emlékezésnél gyakoribb a jövőre irányuló figyelem és a vele kapcsolatos problémafelvételek, így a várható fejlemények latolgatása és az azok befolyásolására – azaz a jövő birtokbavételére – való törekvés a helyi vezetők, szakemberek és a lakók körében egyaránt. A jövő reprezentációs megközelítésének hatékonyságába vetett hit tehát magában hordozza a reményt (vagy félelmet), hogy a jövőről szóló tudásnak befolyása van afölött, ami majd ténylegesen bekövetkezik.

Helyi szóhasználatban a zsugorodás leginkább egy eleve elveszett, disztópikus jövőt vetített előre, amelyet a városlakók eleinte elutasítottak, mivel egyfajta önbe-

teljesítő jóslat kockázatát társították hozzá. 2009-ben, amikor a Szövetségi Tervhivatal hivatalosan is Németország „leggyorsabban zsugorodó városává” nyilvánította a települést, a zsugorodás már a helyi tudás szerveződésének központi elemévé vált. Habár a városvezetés és a lakók hozzászóltak ahhoz, hogy egy zsugorodó városban élnek, ezt a helyzetleírást mégis igyekeztek megszabadítani a jövőre vonatkozó negatív felhangoktól. A helyi vezetők úgy érveltek, hogy városuk példát mutathatna a zsugorodással való megküzdés terén, és így visszakövetelhetné egykori mintaadó státuszát. Az esetleges csalódásokat elkerülendő a polgármester visszakozott attól, hogy konkrét kijelentéseket tegyen, vagy vitákban vegyen részt a város közeljövőjére vonatkozóan. Attól tartott, a lakók elűzéséhez járulna hozzá, ha a város demográfiai előrejelzéseit és reménytelen kilátásait felfedné. Megszólalásaiban inkább affektív nyelvezetet használt, ami a helyi identitással kapcsolatos fantáziákból táplálkozott. Mindez fokozta a bizonytalanságot, mivel a lakók így nem számíthattak megbízható előrejelzésekre személyes döntéseik meghozatalában.

A zsugorodó városban a remény és a jövő birtokbavétele egyszerre volt a hétköznapi egyezkedések tárgya és politikai célokat szolgáló eszköz. Így például az elismertség maga is a jövő megragadásának, a túlélés biztosításának egy módjává vált. Az iskolák, a politikai pártok, a vállalkozók, az egyesületek és a kulturális szervezetek a helyi és a regionális médiában való megjelenést hatékony befektetésnek tartották, amely a jövőbeni fennmaradás képességét jelenthette számukra. A városvezetés egy marketingcéget bízott meg, hogy reklámanyagok segítségével meggyőzze a lakosokat és a külső befektetőket a városban rejlő lehetőségekről. Az affektív politika és pedagógia az érzelmi dimenziók aktiválásával törekedett a kívánatos változások elérésére. Így például a helyi fiatalok részvételével évenkénti koszorúzási ünnepséget tartottak a náci múlt emlékezetének fenntartása, a döbbenet, az együttérzés és a szimpátia (vagy akár szégyenérzet) kiváltása érdekében. Az affektív tudás hatékonyságába vetett hit a jövővel kapcsolatos pedagógiai kezdeményezésekben is visszaköszönt. Itt az volt a tét, hogy új reményekkel, valamint a helyi lehetőségek megfelelő ismeretével a fiatalok képessé váljanak elképzelni jövőjüket a városban, és ne akarnak elvándorolni. Ezek a programok azonban csak kevés résztvevőt vonzottak, és az új, pozitív jövőkép sokszor még az ő körükben sem volt általános.

A városlakók úgy érezték, az állam és a szakértők magukra hagyták őket, a helyi vezetés pedig nem rendelkezett meggyőző vízióval a jövőről. Sokan a jövőhöz és az időbeliséghez való viszonyulás alternatív módjait alakították ki az életüket meghatározó változások értelmezéséhez. Míg a szélsőjobboldali fiatalok a náci múlthoz és egy hozzá hasonló, elképzelt totalitárius jövőhöz kötődtek, a baloldali, anarchista ifjúsági kultúra résztvevői ezzel szemben az életképes alternatívákat és a jobb élet lehetőségét a jelenben folyó kreatív kísérletezés, az adott terek, a közös események, a baráti és intim kapcsolatok fenntartása, valamint a kritikai érvelés és az etikai önvizsgálat révén alkották meg. Ringel szerint a (közeli) jövő visszahódításához a jelenbeli igényekre válaszoló, ám tartós megoldások vezethettek el más esetekben

is. Ez megnyilvánult például a társadalmi kapcsolatok ápolásában vagy egy bizonyos intézmény, épület karbantartásában. A helyi iskolák és óvodák vagy a klubok és egyesületek tagjai számára a „változás” fogalma nem pusztán valami újszerűnek a kialakulását jelentette, hanem azt, hogy az előrejelzésekkel szemben mégsem tűnik el, ami számukra kedves. A városban például az „új hagyományok” bevezetésének gyakorlata egy jelenlegi esemény szándékolt vagy vágyott ismétlődésére utalt, annak jelentőségét az időbeli tartósság előzetes hozzárendelése által biztosította. Ilyen esetekben a remény a cselekvés hajtóerejeként nem a fejlődésre, hanem adott életformák fenntartására, állandóvá tételére vonatkozott. Másként mondva, az affektív tudás hatékonyságába vetett hittel szemben a jövőhöz való viszonyulásnak ez a módja a gyakorlat hatékonyságába vetett hitre épült, és a jövőre irányuló konkrét, célzott lépések megtételében nyilvánult meg. Így tehát Ringel a gyakorlat hatékonyságába vetett hit példái révén igyekszik az elemzés szintjén megismételni vagy továbbvinni a terepmunka során megtapasztalt reményt.

„Normális élet”, rácsozás és cinkosság

A zsugorodás Stef Jansen etnográfijában (2015) inkább csak háttérül szolgál, ám a munka a létbizonytalanság hétköznapi kezelésével és hatalmi viszonyaival kapcsolatos eddigi gondolatmenet szerves folytatásának tekinthető. A könyv alapja egy 2008 és 2010 között végzett terepmunka a posztszocialista és háború utáni Szarajevó peremén fekvő Dobrinja nevű lakótelepi negyedben. A lakótelep a jugoszláv korszak utolsó nagy léptékű lakásépítési programjának eredményeként épült fel jórészt az 1980-as években. Az etnográfia főszereplői a háború előtt költöztek ide, többek között szakképzett munkásként, tanárként vagy műszaki dolgozóként akkori munkahelyük biztosította lakhatásukat. Mint a helyi társadalom középrétegének képviselői nem éltek különösebb jómódban – habár globális összehasonlításban nem is tartoztak a legszegényebbek közé. A jugoszláv időkből helyzetüket az állami ellátórendszerekbe való beágyazottság jellemezte, nem csak ezért voltak azonban hajlamosak szembeállítani a jelenben tapasztalt stagnálást az 1980-as években megélt, egyenes vonalú mozgással. Sokan érezték úgy, hogy hiába telt el majdnem másfél évtized a háború óta, a helyzetük érdemben nem javult, azóta is egyfajta kizökkent időben élnek, és nem tudnak előrehaladni. A háború után sokan elhagyták a lakótelepet a külföldi boldogulás reményében, ami hozzájárult az általános kiábrándultsághoz és a hanyatlás helyi tapasztalatához.

Jansen szerint a múltban megélt mozgás vagy egyenes vonalú haladás megszakítottságának érzése és a „normális élet” hétköznapi óhaja nemcsak Szarajevóban, hanem a volt Jugoszlávia területén másutt is gyakori. Mint az abnormális jelen körülményeivel pozitív kontrasztban álló émikus fogalom, a normális élet egyrészt a jövővel kapcsolatos aspirációkra, reményekre és félelmekre utal (magában hordozva a nyugat-európai életszínvonallal kapcsolatos elképzeléseket). Másrészt a múlt

kapcsán kifejezi az egykori jugoszláv idők felértékelését, amikor a szocialista intézményekbe ágyazott emberi élet többé-kevésbé kiszámíthatónak tűnt³. Ehhez képest a lakótelepen élők jelenlegi életüket drámai visszaesésként értékelték. Körükben a normális élet közös óhaja egyben az elvárásaik szerény voltát is kifejezte. Azt azonban kevesen gondolták, hogy az effajta élet lehetősége egyhamar megjelenne a láthatárukon. Diagnózisuk szerint mindez összefüggött az ország geopolitikai helyzetével. Úgy érezték, hogy Bosznia-Hercegovina – mint az EU „kületerületén” elhelyezkedő félprotektorátus – egy időben felfüggesztett, térben megrekedt állapotban van, kitéve a „külföld” vizsgáló és ítélkező tekintetének, amit a különféle fejlesztési célú nemzetközi szervezetek jelenléte szimbolizált. A negyed lakóinak körében a normális élet a legnagyobb vehemenciával az állami intézményekkel való hétköznapi találkozások kapcsán merült fel óhajok, felkiáltások, panaszok és hallgatások formájában. A normális élet fogalma politikai természetű érvelési módokat vont maga után, mivel a köznapi feltevés szerint a normális élet egy „normális államot” kívánna meg.

Amikor a negyed lakói aggodalmukat fejezték ki az erőforrások elosztásával, a tisztességtelen privatizációval, az egészségügyi ellátással, az oktatás és az adminisztráció működésével, az élelmiszerárakkal, a nyugdíjakkal, a klientelizmussal, a munkanélküliséggel vagy a közösségi közlekedéssel kapcsolatban; akkor panaszaik jellemzően az államszervezésre, nem pedig az állam mibenlétére vonatkoztak. Bármit is gondoltak Bosznia-Hercegovina államiságáról, abban többségük egyetértett, hogy országukban a normális élet a hozzá szükséges keretek – helyi fogalommal a kívánatos rend vagy „rendszer” – hiánya miatt elérhetetlen. Elképzelésük szerint a normális élethez magától értetődően szükséges rendszerességet és előreláthatóságot biztosító keretek lehetővé tennék az emberi kapacitások mozgósítását, de működniük kellene az egyes egyének gyakorlataitól függetlenül is. Jansen az ilyen rendező kereteket létrehozó, szabályozó és szabályozott gyakorlatok összességét nevezi rácsozásnak (*gridding*), amely intenzitásában és hatékonyságában növekedhet vagy zsugorodhat, ez pedig meghatározza, hogy az emberek miként tapasztalják meg az államszervezés intézményes formáit.

Jansen visszaemlékezések és naplók segítségével rekonstruálja a háború idején fenntartott, ún. lépcsőházi iskolák működését. A háború a normális élet felfüggesztésével egybekellett megzavarta az iskolákban folyó munka napi ütemét és rutinjait. Akik gyerekek voltak akkor, úgy emlékeznek, hogy a kivételes helyzet okozta izgalom a kényszerű tétlenség folytán hamar frusztráltsággá, majd unalommal változott. Többnyire négy fal közé zárva, körülveve – áram és folyóvíz híján – használhatatlan berendezésekkel, az idő elütésének kényszere határozta meg a mindennapokat. Az élelem, a víz vagy a tüzelőanyag megosztására irányuló kölcsönös segítségnyújtás mellett a lakók kezdeményezésére ilyen körülmények között vette

3 Példa erre az egykori munkahelyalapú lakáselosztási politika, vagy az olyan emlékek, miszerint nem voltak radikális egyenlőségek a társadalomban, a mindennapi élet politikamentesnek tűnt, és az emberek megengedhették maguknak a tengerparti nyaralást, a külföldi utakat vagy egy hétvégi ház fenntartását.

kezdetét az értelmes rutin (és vele a normalitás) fenntartását célzó vészhelyzeti iskolarendszer kialakítása az épületek legbiztonságosabb részét jelentő lépcsőházakban. A háborús helyzetben tehát a szarajevói negyed lakói az államszervezést „utánzó”, alulról felfele építkező önszerveződési módokhoz folyamodtak a puszta létezésen túlmutató élet biztosítása érdekében⁴.

Másfél évtizeddel később ezeket az erőfeszítéseket és áldozatokat sokan hiábavalónak érezték a „rendszer hiánya” folytán. A daytoni szerződés nyomán Bosznia-Hercegovina alkotmánya egy nemzeti hovatartozás alapján szerveződő, bonyolult intézményrendszer kialakulásához vezetett, amelyet a legtöbben diszfunkcionálisnak tartottak. A szarajevói negyed lakóinak az életterveik megvalósításához arra volt szükségük, hogy megnyerjék különféle intézmények támogatását, vagy legalábbis elhárítsák az útjukból az ezek által támasztott akadályokat. A szükséges információk felkutatásához bennfentes személyekkel való kapcsolatok kellettek, amelyekhez nem volt mindenkinek egyenlő hozzáférése. Az életfeltételeik biztosításáért folyó küzdelem iránya, végkimenetele bizonytalan volt, amit kollektív vesztéglésként éltek meg. Ez a beláthatatlan ideig tartó állapot csak a puszta túlélést tette lehetővé, amelyet – bár megszoktak és elfogadtak –, de egyáltalán nem tekintettek normálisnak. A kényszerű jelenbeliség (*enforced presentism*) tehát az egyéneket és a háztartásokat folytonos kutakodásra és várakozásra ítélte, ami a jövővel kapcsolatos kollektív cselekvésben (így szakszervezetekben, egyesületekben vagy vallási csoportokban) való részvétel alacsony szintjét eredményezte.

A tőkeáramlás dinamikája az állampolgárok egy vékony rétegének lehetővé tette, hogy profitálni tudjanak Bosznia-Hercegovina globális kapitalizmusba való beilleszkedéséből. Az uralkodó kaszt (*ruling caste*) kisajátította az állami forrásokat, ellenőrzése alatt tartotta az élettervek gyakorlati megvalósításának csatornáit, és el tudta háritani az ezekre vonatkozó nyílt számonkérést. A negyed lakóinak körében a „politika” fogalma egy olyan szférára vonatkozott, amely tele van önző és mások kárán gyarapodó politikusokkal, mágnásokkal és maffiózókkal, illetve amellyől a normalitás jegyében a legtöbben igyekeztek távol maradni. Felmerül a kérdés, hogy ha ennyien vádolták az uralkodó kasztot, akkor annak tagjai miként tudták hatalmukat megőrizni egy olyan országban, ahol szabad és titkos választások vannak. Jansen a legitimitás és a hatalom újratermelésének vizsgálatában az uralom és ellenállás, az állam és társadalom puszta szembeállítását kritizálva a cinkosság (*complicity*) fogalmát emeli ki. Habár a szarajevóiak gyakran panaszkodtak a „rendszer hiányára”, a hétköznapi gyakorlatok szintjén mégiscsak létezett körükben egy hallgatólagos megegyezés a „játékszabályokról”, amelyek révén részesülhettek a jutatások (például a közintézményekben lévő munkahelyek) informális elosztásából. Miközben ez lehetővé tette az időleges, egyéni menekülést a társadalmi kirekesztettségből, egyben hozzájárult az uralmi viszonyok újratermeléséhez. A politikai

4 Az iskoláztatáson túl ide tartozott még többek között a fegyveres védekezés, a népszámlálás vagy az ételosztás.

pártok által hangoztatott nacionalista vagy épp a „normális” és „működő” államra vonatkozó jelszavakkal szemben ezek a klientelisztikus juttatási gyakorlatok biztosították a hatalmon lévők hegemoniáját. A legtöbben úgy tekintettek minderre, mint ami megváltoztathatatlan. Az uralkodó kaszt a többség elől el tudta zárni az élettervek megvalósításának tőle független, alternatív útjait, vagy legalábbis kedvezőtlen színben tudta felmutatni azokat. Az uralkodó kaszt és a nekik alávetettek viszonyát így egyfajta „kedélyes feszültség” (*convivial tension*) jellemezte. A kutatás résztvevői (legalábbis implicit módon) magukat a hatalom nélküli „nép” (helyi kifejezéssel: *narod*) tagjainak tartották, akik gátlástalan politikások áldozatai. A „politikától” való elkülönülés kifejezése egyfajta retorikai stratégiát adott a morális szubjektum megalkotása érdekében. Ám az uralmi viszonyok fenntartása független volt a vele kapcsolatos értelmezésektől. Bosznia-Hercegovina lakói első kézből tudhattak az uralkodó kaszt üzelmeiről, ám a megélhetést biztosító alternatív csatornák híján mégsem utasíthatták vissza a cinkosságra tett „kedélyes” meghívásokat. Amit a „rendszer hiányaként” neveztek meg, az végső soron megerősítette az uralkodó kaszt ellenőrzését a megélhetési csatornák felett, az „egy helyben toporgás” és vele a kizökent idő tapasztalata pedig érvénytelenítette a normalitás szempontjait a társadalmi cselekvésre vonatkozóan.

Összegzés

Jelen cikkben két olyan monográfiát mutattam be, amelyek a zsugorodás, illetve a kiüresedés kontextusában élő közösségek kutatása révén járulnak hozzá a kortárs antropológiai elméletalkotáshoz. A posztszocialista kiüresedés a gazdaság és az állam átszervezéséből fakad, melynek révén növekszik a polarizáció a gazdasági és politikai hatalmat összpontosító (nagyvárosi) központok, valamint az erőforráskitermelés helyszínéül szolgáló, elhagyatottá váló köztes vagy periférikus terek közt. A zsugorodó városokban és térségekben a kormányzás számára a folyamatos gazdasági növekedés és fejlesztés célkitűzései helyett inkább maga a fenntartás jelent kihívásokat. Az ott élőknek arra kell választ találniuk, hogy miféle jövője van lakóhelyüknek, érdemes –e ott élniük? A zsugorodó vagy kiüresedő települések így lehetőséget adnak a jövőhöz vagy a „normális élethez” fűződő társadalmi viszonyok tanulmányozására. A Ringel munkájában bemutatott németországi város lakói igyekeztek elutasítani a zsugorodással kapcsolatos, önbeteljesítő jóslatokhoz hasonló előrejelzéseket, és a fenntartás konkrét, célzott gyakorlataihoz folyamodva képesek voltak a jelen és a közeli jövő birtokbavételére. A Jansen által bemutatott szarajevói lakótelepen az elhagyatottság akut érzése és az életképes politikai alternatívák hiánya nem vezetett teljes körű depolitizálódáshoz. Bár a lakók nagy részének alig voltak a saját háztartásukon túlmutató reményeik, a normális élet iránti óhajok politikai természetű érvelési módokat vontak maguk után a normális életnek a „nor-

mális állammal” való összekötése nyomán. A jövő vonatkozásban itt a remény helyett inkább a remény utáni kitartó vágyakozás volt jellemző.

Irodalom

- Berlant, L. (2011): *Cruel Optimism*. Durham, NC – London: Duke University Press.
- Bourdieu, P. (2000): *Pascalian Meditations*. Stanford: Stanford University Press
- Cross, J. (2010): Neoliberalism as Unexceptional: Economic zones and the everyday precariousness of working life in South India. *Critique of Anthropology*, 30(4): 355–373.
- Day, S. – Papataxiarchis, E. – Stewart, M. (eds.) (1998): *Lilies of the Field: Marginal People who Live for the Moment*. Boulder: Westview Press.
- De Genova, N. – Tazzioli, M. (eds.) (2016): *Europe/Crisis: New Keywords of “the Crisis” in and of “Europe”*. Brooklyn – New York: Zone Books. http://nearfuturesonline.org/wpcontent/uploads/2016/01/NewKeywords-Collective_11.pdf (leöltés: 2020. november 2.)
- Dzenovska, D. (2018): Emptiness and its futures. Staying and leaving as tactics of life in Latvia. *Focaal – Journal of Global and Historical Anthropology*, Vol. 80: 16–29.
- Dzenovska, D. (2020): Emptiness: Capitalism without people in the Latvian countryside. *American Ethnologist*, 47(1): 10–26.
- Ferguson, J. (1999): *Expectations of Modernity. Myths and Meanings of Urban Life on the Zambian Copperbelt*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Guyer, J. I. (2007): Prophecy and the near future: Thoughts on macroeconomic, evangelical, and punctuated time. *American Ethnologist*, Vol 34(3): 409–421.
- Jansen, S. (2015): *Yearnings in the Meantime. ‘Normal Lives’ and the State in a Sarajevo Apartment Complex*. New York – Oxford: Berghahn.
- Kleist, N. – Jansen, S. (2016): Introduction: Hope over Time – Crisis, Immobility and Future-Making. *History and Anthropology*, 27(4): 373–392.
- Knight, D. M. – Stewart, C. (2016): Ethnographies of Austerity: Temporality, Crisis and Affect in Southern Europe. *History and Anthropology*, 27(1): 1–18.
- Lewis, O. (1970): *Anthropological Essays*. New York: Random House.
- Liebow, E. (2003 [1967]): *Tally’s Corner. A Study of Negro Streetcorner Men*. New Edition. Lanham–Boulder: Rowman & Littlefield Publishers.
- Millar, K. M. (2018): *Reclaiming the Discarded. Life and Labor on Rio’s Garbage Dump*. Durham, NC: Duke University Press.
- Munck, R. (2013): The Precariat: A view from the South. *Third World Quarterly*, 34(5): 747–762.
- Rajković, I. (2017): For an Anthropology of the Demoralized: State pay, mock–labour, and unfreedom in a Serbian firm. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 24(1): 47–70.

- Ringel, F. (2018): *Back to the Postindustrial Future. An Ethnography of Germany's Fastest-Shrinking City*. New York – Oxford: Berghahn.
- Rutherford, D. (2016): Affect Theory and the Empirical. *Annual Review of Anthropology*, 45(1): 285–300.
- Schwenkel, C. (2013): Post/Socialist Affect. Ruination and Reconstruction of the Nation in Urban Vietnam. *Cultural Anthropology*, 28(2): 252–277.
- Wacquant, L. (2009): *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham, NC – London: Duke University Press.